

## पहाडका खानीहरू

विनोद भट्टराई

हिमालयमा खानी खन्न कहिल्यै पनि सजिलो भएको छैन । विश्वको सबभन्दा ठूलो पहाड छेड्न प्रशस्त धनराशि त खर्च गर्नुपर्छ नै, साथै प्रशस्त जोखिम उठाउन पनि तत्पर हुनुपर्छ । त्यसकारण, सौखिन पर्वतारोही जस्तै अत्यन्तै निडर उद्यमीहरूले मात्र यस क्षेत्रमा उत्खननको साहस गर्न सकेका छन् । (...)

हिमालयको नयाँ र ज्वालामुखीरहित भूगर्भ एण्डज पर्वतजस्तो सुन र तामाका धाउबाट भरिभराउ छैन । प्रख्यात स्वीस भूगर्भविद् टोनी हागनले हिमालयको वारपार यात्रा गरिसकेपछि यस क्षेत्रका हिउँले ढाकिएका पर्वत शृङ्खला खनिज पदार्थका दृष्टिले लाभप्रद नभएको कुरा सन् १९५० तिर नै बताएका थिए र आज ४० वर्षपछि पनि उनको दावी जस्ताको तस्तै रहिरहेको छ । प्रयास गरिए तापनि आजसम्म नेपालको हिमालय क्षेत्रमा एउटा पनि गतिलो खनिज उद्योग छैन ।

नेपाल-अङ्ग्रेज युद्धकालमा खुकुरी र तोप बनाउन विभिन्न खानीबाट फलामको धाउ बटुल्ने गरिन्थ्यो । विभिन्न धातुका धाउ पाइने आधारमा नेपालका प्रमुख पर्वतीय नदीहरू (सुनकोशी, तामाकोशी, आदि)को नामाकरण भएको छ । काठमाडौँबाट दक्षिणपूर्वमा अवस्थित फूलचोकी पहाड र मध्यपूर्वी नेपालको ठोसे खानी दुवैमा भन्दा ४५ लाख टन उच्चस्तरको फलामको धाउ भेटिएको छ । तर उक्त धाउ प्रशोधन गर्न आवश्यक पर्ने कोइला ठूलो परिणाममा आयात गर्नुपर्दा निर्यात व्यापारको दृष्टिबाट लाभप्रद देखिँदैन । (...)

### गणेशका काखमा

गणेश हिमालको काखमा अवस्थित सिसा र जस्ता भण्डारबाट फाइदा लिन बाटोघाटोको असुविधाले बाधा पुऱ्याएको देखिँदैन । काठमाडौँबाट करिब सवासाय किलोमिटर उत्तरपश्चिम, ४,४६० मिटरको उचाइमा अवस्थित यस खानीमा मजदुरहरू चढानी

सुरुङ्गभित्र काम गरिरहेका भेटिन्छन् । गणेश हिमालको एउटा हिस्कोभित्र १.८ किलोमिटर लामो सुरुङ्ग खनिइसकेको छ । यो सिसा-जस्ता खानी, चिलेको अङ्गाव्वील्वा ज्वालामुखी पर्वतको गन्धक खानीपछि विश्वकै सबैभन्दा अग्लो ठाउँमा रहेको खानी हो । (...)

वातावरणका कुराहरू आजभोलि ठूलो महत्वका छन् । नेपाल वातावरण प्रभाव अध्ययन आयोजनाद्वारा एउटा अर्को हिमाली खानीमा गरिएको अध्ययनबाट, खानी खन्ने कामको असर तत्काल नदेखिए पनि पर्यावरणमा प्रतिकूल प्रभाव भने परी नै रहेको हुन्छ भन्ने कुराको पुष्टि भएको छ । त्यो प्रतिवेदन अहिले प्रकाशमा नल्याई जनताबाट ओभेलमै राखिएको छ । खानी खन्नका कारणबाट, एण्डिज र भारतीय हिमालयमा देखापरेका प्रतिकूल असरहरू गणेश हिमालमा पनि दोहोरिन सक्ने डर छ । नेपालमा वातावरण विषयमा जनस्तरमा कुनै गतिविधि छैन । काठमाडौँका केही वातावरणवादीहरूको कुरा कसैले सुनेको छैन । एण्डिजको टिन खानीमा काम गर्ने मजदुरहरूमा देखिएको मुटुको रोग र धरातलका उचाइबाट हुने दीर्घरोग यहाँका मजदुरहरूमा पनि दोहोरिन सक्ने सम्भावना चिन्ताको विषय भएको छ ।

एकीकृत पहाडी विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र इसिमोडका वैज्ञानिक जयन्त बन्धोपाध्यायद्वारा सम्पादित पर्वतीय वातावरण व्यवस्थासम्बन्धी एक कार्यपत्रमा उल्लेख गरिएअनुसार, खानी खन्दा पन्छाइने माटो र ढुङ्गाका अजङ्गका थुप्राहरूले खानी क्षेत्रको सन्तुलित वातावरणलाई मूल रूपमा खल्बल्याउने गर्दछन् । खानीबाट फ्याँकिएका यस्ता अनावश्यक वस्तुले खेतबारीलाई हानि पुऱ्याउने, नदीको सतह पुरिदिने र पानी बग्ने प्रणालीमा बाधा पार्ने काम गर्छन् । भारतको दून उपत्यकामा खानीको असरसम्बन्धी अध्ययन गरिसकेका बन्धोपाध्यायका अनुसार अध्ययन गरिएका गाउँका भर्ना र खोलामा खडेरीका बेला पानीको मात्रा विगत २० वर्षमा आधा घटेको छ । र, खानीमा विष्फोटक पदार्थ पड्काउँदा त्यहाँको चट्टानको प्राकृतिक बनोट खल्बलिएको छ र पहिरोको सम्भावना अत्यन्त बढेको छ । (...)

### खरी ढुङ्गाको सनक

काठमाडौँबाट १०० किलोमिटर उत्तरपूर्व, खरीढुङ्गा डाँडोमा अवस्थित म्याग्नेसाइट खानीमा उत्खनन कार्य पूर्ण गतिमा चालू छ । करिब १८ करोड टन म्याग्नेसाइट भएको अनुमान गरिएको सो खानीबाट अहिलेसम्म १ लाख २५ हजार टन भिकिसकिएको छ ।

गणेश हिमाल र खरीढुङ्गा दुवै खानीको ४९ प्रतिशत स्वामित्व भारतीयहरूको अधीनमा छ । दुवै खानीका व्यवस्थापन पक्षका अनुसार यसको एउटा प्रमुख पक्ष रोजगारी हो । खरीढुङ्गा खानी क्षेत्रमा २७५ जनाले प्रत्यक्ष र करिब १ हजारले अप्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन् । स्थानीय बासिन्दालाई अदक्ष मजदुरको तहमा राखी दैनिक २७ रुपियाँ ज्याला दिने गरिएको छ । आफ्नो मात्र ज्यालाले जीविका चलाउन

नसक्ने बाबु-आमाहरू थप आमदानीका निम्ति ससाना छोराछोरीलाई पनि काममा लगाउँछन् । स्थानीय बासिन्दाहरूले खानीबाट अत्यन्त कम पैसा पाएका छन् र उनीहरूले खेतबारीको काम गर्न पनि पाएका छैनन् ।

खरीदुङ्गा खानी मजदुरहरू खरी र म्याग्नेसाइटको धूलोबाट बच्न काम चलाउ मुकुण्डो (मास्क) लगाउने गर्दछन् । तर, म्याग्नेसाइटको धूलोलाई फोक्सोमा पुग्नबाट रोक्न उक्त मुकुण्डो विल्कुलै अपर्याप्त देखिन्छ । खरीदुङ्गाबाट बगेर तल भर्ने चरङ्गे खोल्सामा अभूतपूर्व बाढी आउन थालेको कुरा गाउँलेहरू बताउँछन् । सम्भवत खानीको अम्लीय निकासका कारण त्यहाँबाट बगेको पानीको नमुना जाँच्दा एमोनियाको मात्रा सामान्यभन्दा अति नै धेरै पाइएको छ । एक अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार एमोनिया र अन्य खनिज पदार्थ मिसिएको पानीले माटोको उब्जाउपना घटाएको हुनसक्छ । म्याग्नेसाइट खानी नजिकैको जथुल गाउँका बासिन्दाहरूलाई माथिबाट पहिरो खस्ने हो कि भन्ने सधैंको विगबिगी छ ।

लामोसाँघुस्थित म्याग्नेसाइट प्रशोधन कारखाना नजिकका एक कृषक गुनासो गर्दै भन्छन्, “यो वर्ष मेरो बाली १० गुणा कम भयो ।” हावाले कारखानाबाट उडाएर ल्याएको प्रशोधित म्याग्नेसियमको मसिनो धूलो खेतमा भर्छ र त्यसमा पानी परेपछि माटोलाई कडा बनाइदिन्छ । कृषकले भने, “बाली-बिरुवा सुकेर मरे । धानमा पोगटा (भुस) मात्र फल्यो ।” माटोविद्हरूले काठमाडौँमा बताएअनुसार म्याग्नेसियमले माटोलाई चाहिनेभन्दा बढी क्षारयुक्त बनाइदिन्छ र त्यसले बालीलाई हानि पुऱ्याउँछ ।

मनसुन वर्षा हुँदा पनि खरीदुङ्गाको म्याग्नेसाइट खानीमा निरन्तर धूलो उडिरहेको हुन्छ । खानी सञ्चालन भएको ५ वर्ष बितिसक्दा पनि स्थानीय किसानले त्यसबाट कुनै फाइदा पाउन सकेको देखिँदैन । वरु वन मासिएका छन् । डायनामाइट विस्फोटनको कम्पनले बँचेखुचेका जङ्गली पशु पनि भागेका छन् । ♦